

بررسی اصل اقتصاد زبانی در واژه‌گزینی فرهنگستان زبان و ادب فارسی

الهام ایزدی^۱

مهرداد مشکین‌فام^۲

چکیده

واژه‌گزینی، فرآیند معادل‌یابی برای واژه‌های زبان‌های دیگر در یک زبان است. در زبان فارسی واژه‌گزینی به صورت رسمی برعهده فرهنگستان زبان و ادب فارسی است که در دو حوزه عمومی و اختصاصی دست به این کار می‌زند. در این پژوهش، میزان رعایت اصل اقتصاد زبانی که بیانگر استفاده از کم‌ترین مواد زبانی برای بیان بیش‌ترین مفهوم است را در واژه‌های وضع‌شده بررسی کرده‌ایم. براین اساس واژه‌های مصوب فرهنگستان از سال (۱۳۷۶) تا (۱۳۹۱) را با تکیه بر تعداد واژه و تعداد تکواژ مورد بررسی قرار داده‌ایم. با به دست آوردن میانگین در این شانزده سال، در تحلیل براساس تعداد تکواژها و واژه‌ها در بخش واژه‌های عمومی به این نتیجه رسیدیم که به ترتیب ۴۵,۷۸٪ و ۱۵,۹۳٪ این واژه‌ها اصل اقتصاد زبانی را رعایت نکرده‌اند. در بخش واژه‌های اختصاصی عدم رعایت در تعداد تکواژ ۶۹,۱۴٪ و در تعداد واژه ۲۶,۳۹٪ است. بنابراین، یکی از دلایلی که برخی واژه‌های مصوب فرهنگستان به سختی اقبال عام پیدا می‌کند، رعایت نکردن اصل اقتصاد زبانی در فرآیند واژه‌گزینی است و در اکثر مواردی که این واژه‌ها مورد استقبال مردم قرار گرفته‌اند، این اصل رعایت شده است.

کلیدواژه‌ها: واژه‌گزینی، اصل اقتصاد زبانی، فرهنگستان زبان و ادب فارسی، نقش‌گرایی

✉ e.izadi93@basu.ac.ir

۱- دانشجوی دکتری زبان‌شناسی، دانشگاه بوعلی سینا (نویسنده مسئول)

✉ m.meshkinfam@litr.basu.ac.ir

۲- دانشجوی دکتری زبان‌شناسی، دانشگاه بوعلی سینا

مقدمه

یکی از وظایف فرهنگستان زبان و ادب فارسی معادل‌سازی واژه‌های غیرفارسی یا به‌طور ساده‌تر واژه‌گزینی است. واژه‌گزینی براساس قواعد موجود در صرف، یا ساخت‌واژه هر زبان و با بهره‌گیری از دانش متخصصان صورت می‌گیرد. برای واژه‌سازی معمولاً از دو فرآیند ترکیب و اشتقاق استفاده می‌شود. در ترکیب، معمولاً دو یا چند واحد واژگانی مستقل که در زبان وجود دارند با یکدیگر ترکیب می‌شوند تا واژه جدیدی را به‌وجود آورند، مانند: (گل + آب = گلاب، مهمان + خانه = مهمان‌خانه، آتش + نشان = آتش‌نشان، روشن + دل = روشن‌دل و دست + نویس = دست‌نویس).

در اشتقاق یک یا چندوند به پایه‌ای (واژه‌ای) متصل می‌شود تا واژه جدید حاصل شود، مانند: (آهن + -گر = آهنگر، دانش + گاه = دانشگاه، ده + کده = دهکده، شتاب + ان = شتابان و گویش + ور = گویشور).

دو مفهوم تکواژ و واژه را در فرآیندهای فوق می‌توان مشاهده کرد. منظور از تکواژ، هر جزئی در نظام زبان یا کوچک‌ترین سازه‌های معنادار قابل تشخیص است که دارای معنا یا نقش دستوری است و قابل تجزیه به اجزای معنی‌دار کوچک‌تری نیست (هاسپلمت^۱، ۲۰۱۳: ۳)، مانند: (روشن، گل، دست، -گر، -گاه و -کده). و منظور از واژه، جزئی است که در نظام زبان به‌طور مستقل وجود دارد، مانند: (طرحواره، آشپزخانه، دانشجو، پرس‌وجو، ناآگاهانه، زبان‌شناسی و کتابخانه)، که می‌تواند یک یا چند تکواژ داشته باشد.

واژه‌های مصوب فرهنگستان زبان و ادب فارسی تا به حال از دیدگاه‌های متفاوتی از جمله واج‌شناختی، ساختواژی و کاربردشناختی مورد بررسی قرار گرفته‌اند که در بخش (۲) به تفکیک به شرح نمونه‌هایی از آنها می‌پردازیم. فرهنگستان زبان و ادب فارسی در دو بخش عمومی و اختصاصی به واژه‌گزینی می‌پردازد. این واژه‌های مصوب در دفترهایی ارائه می‌شود. این دفترهای فرهنگستان زبان و ادب فارسی فاقد فهرست حوزه‌ای هستند و واژه‌های عمومی به ترتیب حروف الفبای فارسی و لاتین فهرست شده‌اند. معمولاً در هر دفتر، تعداد واژه‌های اختصاصی مصوب بیش‌تر از واژه‌های عمومی است.

در این پژوهش، نگارندگان به بررسی واژه‌های مصوب فرهنگستان از سال (۱۳۷۶) تا (۱۳۹۱) براساس اصل اقتصاد زبانی^۲ (کرافت^۳، ۲۰۰۳: ۱۰۱) پرداخته‌اند. طبق این اصل، ساخت‌های زبانی تا جایی که امکان دارد باید کوتاه باشند (کرافت، ۲۰۰۳: ۱۰۲). یعنی، هر چه ساختی کوتاه‌تر باشد و مفاهیم بیشتری را منتقل کند، اقتصادی‌تر است. در بخش چهارم این مقاله، بیشتر در مورد این اصل صحبت خواهیم کرد.

ساختار این پژوهش به این شرح است: پس از این مقدمه، بخش دوم به پیشینه پژوهش و بخش سوم به روش انجام پژوهش اختصاص دارد. در بخش چهارم، چارچوب نظری پژوهش معرفی می‌شود، بخش پنجم به تحلیل داده‌ها اختصاص دارد و در نهایت این پژوهش با نتیجه‌گیری پایان می‌یابد.

1. Haspelmath
2. Economy
3. Croft

پیشینه پژوهش

در این بخش، برخی از پژوهش‌های پیشین را معرفی می‌کنیم که به بررسی واژه‌های مصوب فرهنگستان پرداخته‌اند. کافی (۱۳۷۱) براساس میزان موفقیت فرهنگستان در تداول واژه‌های مصوب یا به اصلاح وی «معیار جافتادگی» به بررسی میزان موفقیت کار فرهنگستان زبان و ادب فارسی در امر واژه‌سازی می‌پردازد. وی این معیار جافتادگی را به پنج بخش درجه‌بندی می‌کند: ۱. جافتاده، ۲. تقریباً جافتاده، ۳. بینابینی، ۴. تقریباً جانيفتاده و ۵. جانيفتاده. او واژه‌های ساخته شده را به هفده دسته تقسیم می‌کند، سپس با تکیه بر معیار جافتادگی به بررسی میزان جافتادگی واژه‌های ساخته شده می‌پردازد. در پژوهش او، دسته نظامی با ۰/۹۰ ضریب جافتادگی، بیشترین میزان جافتادگی و دسته ورزشی با ۰/۱۹ کم‌ترین میزان جافتادگی را دارد. همچنین او دلیل این مورد را اجبار، قدرت و نفوذ همراه با فرآیند واژه‌سازی می‌داند.

اسلامی و بی‌جن‌خان (۱۳۸۴) به بررسی واژه‌های مصوب فرهنگستان از دیدگاه واج‌شناختی (ساخت هجایی) پرداخته‌اند. آنها به این نتیجه رسیده‌اند که ویژگی‌های ناخودآگاه گویشوران در واژه‌سازی مؤثر است و فرهنگستان به این مورد باید توجه داشته باشد. برای مثال، به مقایسه ساخت هجایی دو واژه «بالگرد» و «چرخ‌بال» می‌پردازند و به این نتیجه می‌رسند که واژه «بالگرد» در بین مردم پذیرفته‌تر است؛ زیرا، با بررسی پیکره به این نتیجه می‌رسند که ساخت هجایی CVC-CVCC که خاص واژه «بالگرد» است در کلمات فارسی بسامد وقوع بالاتری دارد (۲۳۰ مورد در پیکره مشاهده کرده‌اند) و در مقابل ساخت هجایی CVCC-CVC که متعلق به واژه «چرخ‌بال» است بسامد وقوع کمتری در فارسی دارد (۱۰۰ مورد از آن در پیکره مشاهده کرده‌اند).

شعبانی (۱۳۸۵) واژه‌سازی را به دو بخش تقسیم می‌کند: بخش اول، واژه‌سازی برای نام‌گذاری پدیده‌های تازه که هنوز نامی برای آنها انتخاب نشده است و بخش دوم، واژه‌سازی برای جایگزین کردن واژه‌های بیگانه رایج در فارسی است. عمده دغدغه‌های واژه‌سازی مربوط به بخش دوم است. در این راستا وی به معرفی روش «بازیابی واژگانی» می‌پردازد؛ به این منظور که از واژه‌های متروکی که هنوز برای اهل زبان آشنا هستند برای جایگزینی واژه‌های زبان‌های دیگر در فارسی می‌توان بهره برد. وی به کم‌توجهی فرهنگستان به عادت‌های فارسی‌زبانان اشاره دارد. برای مثال وی اظهار می‌دارد که ارائه واژه «چینی‌جا» به جای واژه «بوفه»، درست نیست؛ زیرا، طبق نمونه‌های دیگر در زبان فارسی مانند: «جامدادی، جاکفشی و ...» این واژه باید به صورت «جاکفشی» باشد.

خرمایی (۱۳۸۷) اظهار دارد که پذیرش واژه‌های ساخته شده فرهنگستان به رعایت اصول واژه‌سازی طبق اصول ساخت‌واژی بستگی دارد. وی این اصول ساخت‌واژی را مبتنی بر مواردی از جمله زایایی (به کار رفتن یک الگوی صرفی با پایه‌های جدید)، مسدودسازی (مانع شدن از به کار رفتن یک واژه جدید به علت وجود واژه قدیمی‌تر با همان کاربرد)، محدودیت نحوی (اعمال قواعد واژه‌سازی بر پایه‌هایی با ویژگی‌های نحوی خاص) و محدودیت زیبایی‌شناختی (تعیین میزان زیبایی واژه به اهل زبان بستگی دارد) می‌داند، به این معنا که هرچه واژه‌های ساخته شده بیشتر منطبق بر اصول ساخت‌واژی باشند، بیشتر مورد پذیرش قرار می‌گیرند. برای مثال

واژه «یارانه» به جای «سوبسید» کاملاً در بین اهل زبان جاافتاده است؛ زیرا، اولاً منطبق بر الگوی زیای «اسم + انه» در زبان فارسی است و دوم اینکه، پیش از آنکه واژه «سوبسید» در بین اهل زبان جا بیفتد واژه معادل «یارانه» برای آن ساخته شده است.

در این پژوهش، نگارندگان به بررسی واژه‌های مصوب فرهنگستان زبان و ادب فارسی از دیدگاهی جدید، در حوزه نقش‌گرایی و براساس اصل اقتصاد زبانی پرداخته‌اند.

روش انجام پژوهش

داده‌های این پژوهش از سال ۱۳۷۶ تا ۱۳۹۱ از شش دفتر واژه‌های مصوب فرهنگستان زبان و ادب فارسی انتخاب شده‌است. در این سال‌ها همه واژه‌های عمومی مصوب مورد بررسی قرار گرفت. همچنین، از هر سال تعداد ۱۰۰ واژه اختصاصی (به‌طور تصادفی) و از دفتر نخست که به‌علت داشتن واژه‌های بیشتر (۱۰ سال) ۲۵۰ واژه اختصاصی استخراج شد. سپس، این داده‌ها در دو سطح تکواژ و واژه تحلیل شدند. در این مقایسه، تعداد واژه‌ها و تکواژها، براساس زبان مبدأ و مقصد، در سه گروه قرار گرفت.

گروه اول: رابطه یک به یک است؛ یعنی، تعداد واژه‌ها یا تکواژها در هر دو زبان مبدأ و مقصد برابر است، مانند:

- (۱) عامل (یک تکواژ و یک واژه) Agent → (یک تکواژ و یک واژه)
 (۲) نازک‌چوب (دو تکواژ و دو واژه) small wood → (دو تکواژ و دو واژه)
 (۳) گرد (یک تکواژ و یک واژه) dust → (یک تکواژ و یک واژه)
 (۴) یخ‌بلور (دو تکواژ و دو واژه) ice crystal → (دو تکواژ و دو واژه)

گروه دوم: رابطه یک به چند است؛ به این معنا که تعداد واژه‌ها یا تکواژها در زبان مقصد (فارسی) بیشتر از زبان مبدأ است، مانند:

- (۵) ته‌رسید (دو واژه ساده و دو تکواژ) Stub → (یک واژه و یک تکواژ)
 (۶) آشپزخانه باز (سه واژه و چهار تکواژ) open kitchen → (دو واژه و دو تکواژ)
 (۷) آبریزدان (یک واژه و سه تکواژ) aquarium → (یک واژه و دو تکواژ)
 (۸) پردیس علم و فناوری (چهار واژه و هفت تکواژ) incubator → (یک واژه و دو تکواژ)

گروه سوم: رابطه چند به یک است؛ به این مفهوم که تعداد واژه‌ها یا تکواژها در زبان مقصد (فارسی) کم‌تر از زبان مبدأ است، مانند:

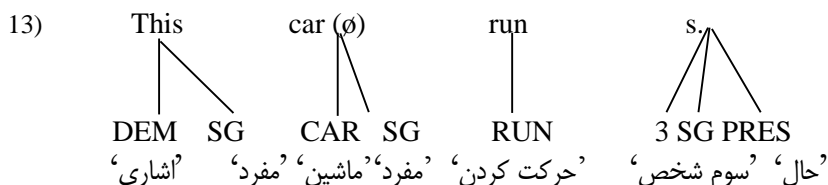
- (۹) استرداد (یک واژه و یک تکواژ) Drawback → (دو واژه و دو تکواژ)
 (۱۰) تصویرافکن (یک واژه و دو تکواژ) opaque projector → (دو واژه و سه تکواژ)
 (۱۱) ریزپرداز (یک واژه و دو تکواژ) microprocessor → (دو واژه و سه تکواژ)
 (۱۲) زاپاس (یک واژه و یک تکواژ) spare tire → (دو واژه و دو تکواژ)

در نهایت، این داده‌ها طبق اصل اقتصاد زبانی کرافت (۲۰۰۳) مورد بررسی قرار گرفت.

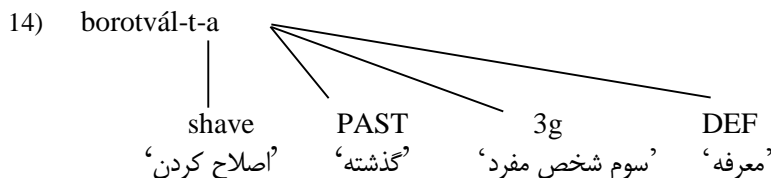
چارچوب نظری

از آن‌جا که در این پژوهش از اصل اقتصاد زبانی برای تحلیل داده‌ها بهره برده شده‌است، ابتدا به شرح این اصل زبانی می‌پردازیم.

انسان به‌طور ذاتی به کم‌کوشی گرایش دارد، همین ویژگی انسان در زبان نیز منعکس شده‌است؛ یعنی، تا جایی که ممکن است عبارت‌های زبانی برای بیان مفاهیم، کوتاه هستند (کرافت، ۲۰۰۳: ۱۰۲). یعنی، در زبان شاهد وجود صورت‌های ساده برای بیان مفاهیم پیچیده هستیم. این اصل به زمان‌های دورتر در علم زبان‌شناسی برمی‌گردد. برای مثال، این اصل یکی از اصول همکاری گرایس^۱، است. او اظهار می‌دارد «بیشتر از حد نیاز اطلاعات ندهید» (گرایس، ۱۹۸۹: ۲۶). یک ساخت زبانی هر چه کوتاه‌تر باشد و مفاهیم بیشتری را منتقل کند، اقتصادی‌تر است. برای نمونه، اگر به انطباق معنا و صورت در جمله «۱۳» (کرافت، ۲۰۰۳: ۱۰۳) توجه کنیم، به این نتیجه می‌رسیم که صورت سوم شخص «s» در جمله زیر از تمام صورت‌های دیگر اقتصادی‌تر است؛ زیرا، اولاً یک صورت کوتاه است و دوم اینکه این صورت بیانگر سه مفهوم است. در مقابل، صورت‌های «run»، «car» و «ø» نسبت به آن اقتصادی نیستند، زیرا در مورد «s» یک صورت چند نقش را ایفا می‌کند ولی در مورد «run»، «car» و «ø» یک صورت در برابر یک نقش قرار دارد، در نتیجه اقتصادی نیست. (برای مطالعه بیشتر در مورد اصل اقتصاد زبانی رک. هایمن^۲، ۱۹۸۳؛ بایی^۳، ۲۰۱۰).

در زیر شاهد نمونه‌ای دیگر از زبان روسی هستیم (هایمن، ۱۹۸۳: ۵) که در آن جزء «a» دارای دو نقش معرفه و سوم شخص است. در این‌جا نیز یک صورت ایفاکننده دو نقش است؛ در نتیجه اقتصادی است:

در این پژوهش، با بهره‌گیری از اصل اقتصاد زبانی به بررسی واژه‌های مصوب فرهنگستان می‌پردازیم تا به این مهم دست یابیم که آیا واژه‌های مصوب نسبت به واژه‌های زبان مبدأ دارای مواد زبانی بیشتر یا کمتر

1. Grice
2. Haiman
3. Bybee

هستند. اگر مواد زبانی بیشتری داشته باشند، غیراقتصادی و اگر مواد زبانی کمتری داشته باشند، اقتصادی هستند.

تحلیل داده‌ها

همان‌طور که بیان شد در این پژوهش، واژه‌های مصوب فرهنگستان زبان و ادب فارسی در دو بخش عمومی و اختصاصی مورد بررسی قرار گرفته‌اند. ابتدا هر بخش را به تفکیک تحلیل می‌کنیم. سپس، به این مهم می‌پردازیم که علت جاافتادگی برخی از واژه‌ها چیست و آیا رعایت اصل اقتصاد زبانی در این مورد نقشی داشته‌است یا خیر.

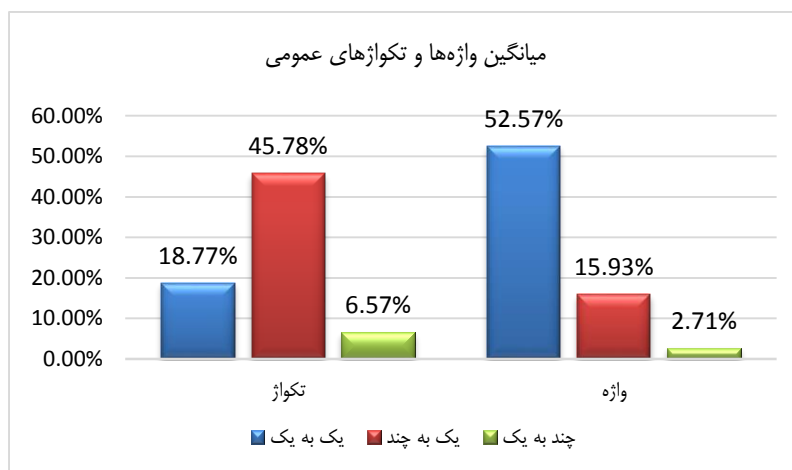
واژه‌های عمومی مصوب

در بخش عمومی، ابتدا به میانگین تمام سال‌ها می‌پردازیم. برای به‌دست آوردن میانگین، درصد تمامی واژه‌ها و تکواژها را به‌عنوان مثال در سطح یک‌به‌یک، در سال‌های مشخص شده جمع بسته و تقسیم به تعداد سال‌ها کرده‌ایم. به این منظور که نسبت واژه‌ها و تکواژها در سه گروه یک‌به‌یک، یک‌به‌چند و چندبه‌یک مطابق جدول زیر مورد بررسی قرار گرفته‌اند:

جدول ۱: میانگین واژه‌ها و تکواژهای عمومی

چندبه‌یک	یک‌به‌چند	یک‌به‌یک	
۶,۵۷٪	۴۵,۷۸٪	۱۸,۷۷٪	تکواژ
۲,۷۱٪	۱۵,۹۳٪	۵۲,۵۷٪	واژه

این نتایج را به‌صورت نموداری می‌توان باز نمود:

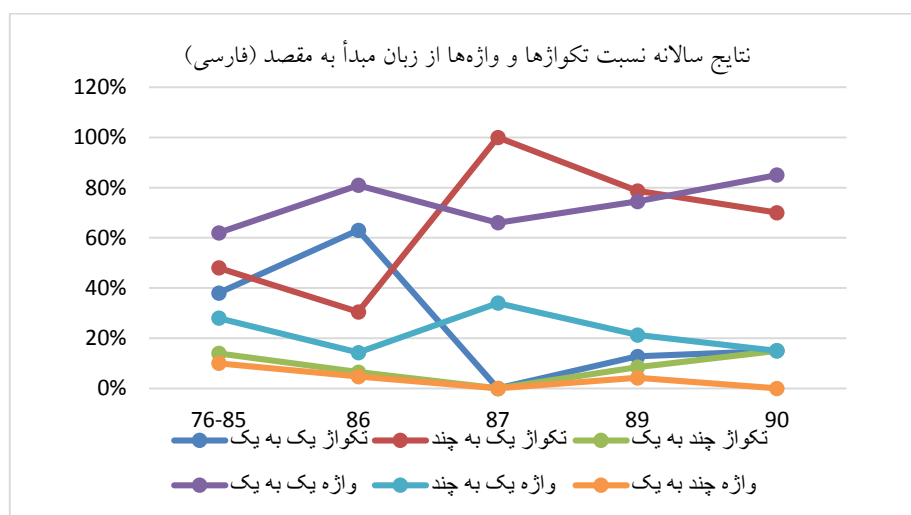
نمودار ۱: میانگین واژه‌ها و تکواژهای عمومی

با توجه به نمودار و جدول فوق، از آنجا که گروه‌های یک‌به‌یک و چندبه‌یک اقتصادی هستند، با جمع این دو دسته، به این نتیجه می‌رسیم که در بخش تکواژ (۴۵,۷۸٪) واژه‌های مصوب اقتصادی نبوده‌اند و تنها (۲۵,۳۴٪) واژه‌های مصوب (مجموع یک‌به‌یک ۱۸,۷۷٪ و چندبه‌یک ۶,۵۷٪) اقتصادی بوده است. همچنین در بخش واژه، اکثر واژه‌ها اقتصادی هستند و شاهد (۵۵,۲۸٪) اقتصادی بودن واژه‌های مصوب (مجموع یک‌به‌یک ۵۲,۵۷٪ و چندبه‌یک ۲,۷۱٪) هستیم و تنها (۱۵,۹۳٪) از واژه‌ها اقتصادی نبودند. حال، به تفکیک نتایج به دست آمده را به‌طور سالانه در قالب جدول (۲) ارائه می‌دهیم (در هر خانه جدول، اعداد بالا مربوط به تکواژ و اعداد پایین مربوط به واژه است). در جدول و نمودار زیر، سال‌هایی (۸۸-۹۱) که در آن‌ها واژه‌های عمومی مصوب وجود ندارد، ذکر نشده‌اند:

جدول ۲: نتایج سالانه نسبت تکواژها و واژه‌های عمومی از زبان مبدأ به مقصد (فارسی)

۹۰	۸۹	۸۷	۸۶	۷۶-۸۵	
۱۵٪	۱۲,۷۹٪	۰٪	۶۳٪	۳۸٪	یک‌به‌یک
۸۵٪	۷۴,۴۷٪	۶۶٪	۸۰,۹۶٪	۶۲٪	
۷۰٪	۷۸,۷۱٪	۱۰۰٪	۳۰,۵۰٪	۴۸٪	یک‌به‌چند
۱۵٪	۲۱,۲۸٪	۳۴٪	۱۴,۲۸٪	۲۸٪	
۱۵٪	۸,۵٪	۰٪	۶,۵۰٪	۱۴٪	چندبه‌یک
۰٪	۴,۲۵٪	۰٪	۴,۷۶٪	۱۰٪	

جدول فوق را به‌صورت نمودار زیر بازمی‌نماییم:

نمودار ۲: نتایج سالانه نسبت تکواژها و واژه‌ها از زبان مبدأ به مقصد (فارسی)

همان‌طور که از نمودار و جدول فوق مشخص است، در سال (۱۳۹۰) در بخش واژه شاهد (۸۵٪) رعایت اصل اقتصاد زبانی هستیم که این مقدار نسبت به سال‌های دیگر بیش‌تر است. همچنین در بخش تکواژ در سال (۱۳۸۶)، (۶۹,۵۰٪) واژه‌های مصوب اقتصادی است که بیش‌ترین مقدار را داراست. به همین ترتیب، موارد دیگر از نمودار فوق قابل استخراج است. به‌طور کلی در همه سال‌ها در بخش تکواژ بیشتر از بخش واژه، شاهد رعایت نکردن اصل اقتصاد زبانی هستیم.

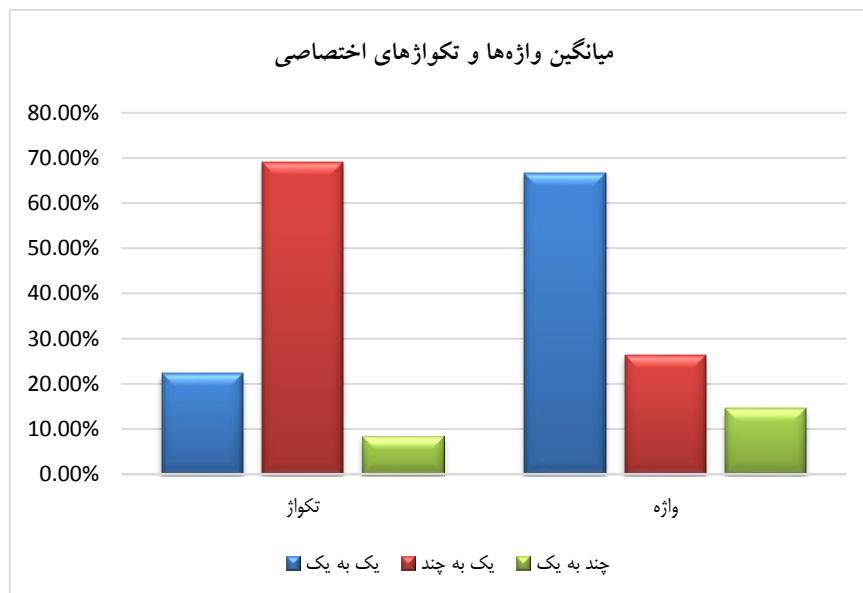
واژه‌های اختصاصی مصوب

ابتدا از میانگین کل سال‌ها آغاز می‌کنیم. برای سهولت کار نتایج را در جدول (۳) ارائه می‌دهیم:

جدول ۳: میانگین واژه‌ها و تکواژهای اختصاصی

چند به یک	یک به چند	یک به یک	
۸,۵۰٪	۶۹,۱۴٪	۲۲,۲۸٪	تکواژ
۱۴,۵۷٪	۲۶,۳۹٪	۶۶,۷۱٪	واژه

نمودار جدول فوق را به‌صورت زیر می‌توان رسم کرد:

نمودار ۳: میانگین واژه‌ها و تکواژهای اختصاصی

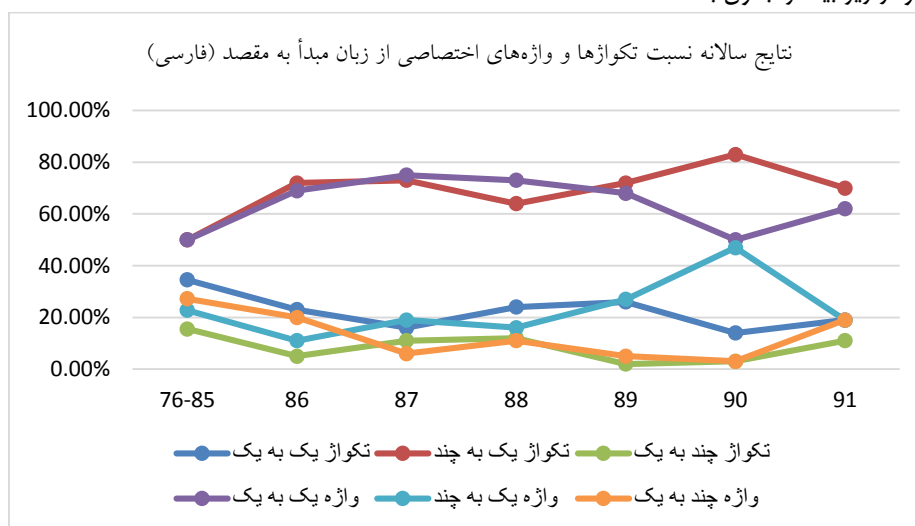
طبق نمودار فوق، از آن‌جا که گروه‌های یک‌به‌یک و چندبه‌یک اقتصادی هستند، در نتیجه، در بخش تکواژ (۶۹,۱۴٪) واژه‌های مصوب اقتصادی نبوده‌اند و (۳۰,۷۸٪) واژه‌های مصوب اقتصادی بوده است. همچنین در بخش واژه، شاهد اقتصادی نبودن (۲۶,۳۹٪) و اقتصادی بودن (۸۱,۲۸٪) واژه‌های مصوب هستیم.

بررسی سال‌به‌سال واژه‌های اختصاصی مصوب به شرح زیر است (در هر خانه جدول، اعداد بالا مربوط به تکواژ و اعداد پایین مربوط به واژه است):

جدول ۴: نتایج سالانه نسبت تکواژها و واژه‌های اختصاصی از زبان مبدأ به مقصد (فارسی)

۹۱	۹۰	۸۹	۸۸	۸۷	۸۶	۷۶-۸۵	
٪۱۹	٪۱۴	٪۲۶	٪۲۴	٪۱۶	٪۲۳	٪۳۴,۵	یک‌به‌یک
٪۶۲	٪۵۰	٪۶۸	٪۷۳	٪۷۵	٪۶۹	٪۵۰	
٪۷۰	٪۸۳	٪۷۲	٪۶۴	٪۷۳	٪۷۲	٪۵۰	یک‌به‌چند
٪۱۹	٪۴۷	٪۲۷	٪۱۶	٪۱۹	٪۱۱	٪۲۲,۸	
٪۱۱	٪۳	٪۲	٪۱۲	٪۱۱	٪۵	٪۱۵,۵۰	چندبه‌یک
٪۱۹	٪۳	٪۵	٪۱۱	٪۶	٪۲۰	٪۲۷,۲	

نمودار زیر بیانگر جدول بالا است:

نمودار ۴: نتایج سالانه نسبت تکواژها و واژه‌ها از زبان مبدأ به مقصد (فارسی) اختصاصی

همان‌طور که از نمودار و جدول فوق قابل استخراج است، در سال (۱۳۸۶) در بخش واژه شامل (۸۹٪) رعایت اصل اقتصاد زبانی است که این درصد نسبت به سال‌های دیگر بیشترین مقدار است. همچنین در بخش تکواژ در سال‌های (۱۳۷۶-۱۳۸۵)، (۵۰٪) از واژه‌های مصوب با اصل اقتصاد زبانی انطباق دارند. به همین ترتیب، دیگر ارقام از نمودار و جدول فوق قابل استخراج است.

از آن‌چه گذشت، می‌توان دریافت که به‌طور کلی با توجه به میانگین همه سال‌ها، فرهنگستان زبان و ادب فارسی در امر واژه‌گزینی، در همه موارد اقتصادی عمل نکرده است. برای نمونه در بخش واژه‌های عمومی و اختصاصی (۲۱،۱۶٪) اصل اقتصاد زبانی رعایت نشده است و همچنین در بخش تکواژ، در واژه‌های عمومی و اختصاصی شاهد رعایت نکردن (۵۷،۴۶٪) اصل اقتصاد زبانی هستیم.

جافتادگی برخی واژه‌های مصوب

در این بخش، به این مهم می‌پردازیم که شاید یکی از علل جافتادن یا نیفتادن برخی واژه‌های مصوب فرهنگستان چیست؟

با توجه به بررسی‌های انجام شده، می‌توان یکی از علت‌های جافتادن یا نیفتادن واژه‌های مصوب فرهنگستان زبان و ادب فارسی را اصل اقتصاد زبانی دانست. به این منظور که واژه‌های مصوبی که اقتصادی هستند، در زبان فارسی مورد پذیرش اهل زبان هستند؛ اما، واژه‌های مصوبی که اقتصادی نیستند، مورد پذیرش اهل زبان نیز نیستند. منظور از واژه‌های اقتصادی در اینجا واژه‌هایی هستند که در هر دو بخش تکواژ و واژه در زبان مبدأ و مقصد رابطه یک به یک یا چند به یک دارند؛ یعنی، این واژه‌ها در زبان مبدأ همان تعداد واژه و تکواژ را دارند که در زبان مقصد دارند و مقصود از واژه‌های غیراقتصادی واژه‌هایی هستند که در هر دو بخش تکواژ و واژه در زبان مبدأ و مقصد رابطه یک به چند دارند؛ به این معنا که این واژه‌ها در زبان مقصد دارای واژه‌ها و تکواژهای بیش‌تری نسبت به زبان مبدأ هستند. در زیر، به ارائه نمونه‌هایی از هر دو مورد می‌پردازیم. البته، برای دستیابی به این مهم فهرست زیر را عیناً به پنجاه گویشور فارسی زبان تک‌زبانه از سن بیست تا پنجاه سال و تحصیلات دیپلم تا لیسانس داده و از آنها خواسته شد که مفهومی را که از هر واژه درک می‌کنند بنویسند. نتایج به‌دست آمده نشان داد واژه‌های غیراقتصادی مصوب ۱۰۰٪ برای این گویشوران غیرقابل درک و واژه‌های اقتصادی کاملاً مفهوم بود. در زیر این فهرست واژه‌ها آمده است.

جدول ۵: برخی واژه‌های جافتاده و جانيفتاده در فارسی

واژه‌های جانيفتاده (واژه‌های غيراقتصادي)		واژه‌های جافتاده (واژه‌های اقتصادي)	
زبان مبدأ	زبان مقصد	زبان مبدأ	زبان مقصد
Placard	شعارنوشته	List	فهرست
Brand	نمانام	System	نظام
Sauna	گرم‌خانه	Academie	فرهنگستان
Checklist	بازبينه	Technique	فن
Escort	هم‌پا	Edit	ويرايش
Parquet	چوب‌فرش	Position	حالت
Buffet	چيني‌جا	Condiment	چاشني
Seminar	درس گروهی	Collar	يقه
Coupon	کالابريک	crown	تاج
Catalogue	کالانما	ahead	جلو

همچنين، قديمی يا جديد بودن واژه‌های مصوب، هيچ تأثیری بر جافتادگی واژه‌ها ندارد. برای مثال، در دفتر نهم فرهنگستان (۱۳۹۱) واژه مصوب «وقت» برای واژه انگلیسی «time»، واژه‌ای جديد است؛ اما، از آن‌جا که این واژه اقتصادی است، یعنی، در هر دو زبان تعداد تکواژها و واژه‌های برابر دارند، واژه‌ای جافتاده است. همچنین، در دفتر اول فرهنگستان (۱۳۸۶) واژه «جام» برای واژه «cup» برگزیده شده‌است. این واژه قديمی نیز هم از لحاظ تکواژ و هم واژه دارای رابطه یک‌به‌یک با واژه مبدأ است. بنابراین، به علت اقتصادی بودن واژه‌ای جافتاده است. در نتیجه، با مشاهده این دو واژه که یکی از آنها مستخرج از دفتر اول و دیگری مستخرج از دفتر نهم است، می‌توان نتیجه گرفت که عامل زمان هيچ تأثیری بر جافتادن يا جانيفتادن واژه‌ها ندارد و تنها به علت اقتصادی بودن، هر دو واژه که یکی از آنها جديد و دیگری قديمی است، جافتاده‌اند.

نتیجه‌گیری

در این پژوهش، به بررسی واژه‌های مصوب فرهنگستان زبان و ادب فارسی بر اساس اصل اقتصاد زبانی کرافت (۲۰۰۳) پرداخته شد. به این نتیجه رسیدیم که بخش عمده‌ای از واژه‌های مصوب فرهنگستان چه از لحاظ تکواژ و چه از لحاظ واژه اقتصادی نیستند که این خود یکی از دلایل مورد پذیرش نبودن بیشتر واژه‌های مصوب در زبان فارسی است. البته، ممکن است نمونه‌های نقضی هم در این باره وجود داشته باشد؛ اما، علت آنها موارد دیگری است که از حوصله این مقاله خارج است.

منابع

- اسلامی، محرم و محمود بی‌جن‌خان (۱۳۸۴)، «واژه‌گزینی و واج‌آرایی»، مجموعه مقالات دومین هم‌اندیشی واژه‌گزینی و اصطلاح‌شناسی، به‌کوشش علی کافی، تهران: نشر آثار، ۴۳۰-۴۴۸.
- خرمایی، علیرضا (۱۳۸۷)، «اصول ساختوازی واژه‌سازی و واژه‌های نوساخته عمومی»، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی مشهد (۱۶۰): ۷۵-۹۴.
- شعبانی، اکبر (۱۳۸۵)، «بازیابی واژگانی زبان فارسی»، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی مشهد، سال سی و نهم (۳): ۱۶۱-۱۷۰.
- کافی، علی (۱۳۷۱)، «بررسی واژه‌های فرهنگستان»، نشر دانش، سال دوازدهم (۳): ۳۳-۴۱.
- گروه واژه‌گزینی فرهنگستان (۱۳۸۵)، فرهنگ واژه‌های مصوب فرهنگستان، دفتر چهارم، تهران: نشر آثار.
- گروه واژه‌گزینی فرهنگستان (۱۳۸۶)، فرهنگ واژه‌های مصوب فرهنگستان، دفتر پنجم، تهران: نشر آثار.
- گروه واژه‌گزینی فرهنگستان (۱۳۸۷)، فرهنگ واژه‌های مصوب فرهنگستان، دفتر ششم، تهران: نشر آثار.
- گروه واژه‌گزینی فرهنگستان (۱۳۸۸)، فرهنگ واژه‌های مصوب فرهنگستان، دفتر هفتم، تهران: نشر آثار.
- گروه واژه‌گزینی فرهنگستان (۱۳۸۹)، فرهنگ واژه‌های مصوب فرهنگستان، دفتر هشتم، تهران: نشر آثار.
- گروه واژه‌گزینی فرهنگستان (۱۳۹۰)، فرهنگ واژه‌های مصوب فرهنگستان، دفتر نهم، تهران: نشر آثار.
- Bybee, J. L. (2011), *Markedness: iconicity, economy, and frequency*.
- Croft, W. (2003), *Typology and universals*. Cambridge University Press.
- Haiman, J. (1983), Iconic and economic motivation. *Language*, 781-819.
- Haspelmath, M., & Sims, A. (2013), *Understanding morphology*. Routledge.